

A KEHELY.

Irta: *Pipics Zoltán dr.*, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat titkára.

A KEHELY a legfenségesebb egyházi paramentum, az ókeresztény szeretetlakoma edényének egyenes leszármazottja, amelyben a bor Krisztus valóságos vérévé változik, amely színhelye a golgotai keresztáldozat titokzatos vérnélküli megújulásnak, őrzője Krisztus valóságos testének. E rendeltetése összehasonlíthatatlan tiszteletet biztosít számára az egyházi edények között.

A liturgia a kehellyel kapcsolatban előírásokat tesz.

1. Anyag tekintetében az előírások megkívánják, hogy a kehely aranyból, ezüstből, vagy végső szükség esetén ónból legyen. A cuppa (a kehely csészéje) belseje azonban mindig megaranyozandó. 2. Méretére nézve nincs előírás és ez a kehely fajtái (l. alább) szerint változik. 3. Forma tekintetében a rubrikák előírják a három alkatrészt: (talp, nodus (a kehely gombja), cuppa, melyeknek biztosítaniok kell a stabilitást, a foghatóságot és azt, hogy a consecrált bor iváskor nem ömlik mellé. 4. A díszítésre nézve két kikötés van: hogy az a cuppa pereme alatt kezdődjék és hogy akár figurális, akár ornamentális díszítményről legyen is szó, értelmi kapcsolatban álljon az Oltáriszentség lényegével.

Rendeltetésük szerint vannak: calices pontificales, melyek nagy ünnepeken használt díszes kelyhek; calices feriales, köznapokon használt egyszerűbb kelyhek; calices itinerarii, utikelyhek; calices ministeriales, nagyobb méretű kelyhek, melyekből a régi keresztények a consecrált bort szívócsövön vették magukhoz; calices offertorii, a hívek által följánlott áldozati bor befogadására szolgáltak; calices baptismales, melyek az újonnan keresztelték számára tartott mézet és tejet tartalmazták és végül a calices sepulchrales, melyek főpapi sírokba helyezett kisebb méretű, egyszerűbb kelyhek voltak.

A szent rendeltetés, az ősi formák iránti kegyelet és liturgia volt az oka annak, hogy a kehely formája lényegében nem változott az idők folyamán.

Mint minden alkalmazott művészeti alkotásnál, úgy a kehely

nél is két meghatározó elem szerepel : a célszerűség és az esztétikai hatás. Ez a két elem akkor érvényesül, ha a kehely rendeltetésének megfelel és ha művészi benyomást kelt. Az előbbi megszabja a kehely szükségformáját, amely lehet konstruktív, vagy dekoratív, aszerint, amint a szükségformát hangsúlyozza, vagy csak diszti. A célszerűség és az esztétikum sohasem nyomhatja el egymást, sőt a kettő harmóniája az alkalmazott művészeteknél definitív jelentőségű. A kehelynél szükségforma : a bor befogadására szolgáló cuppa, a fogásra való nodus és a stabilitást biztosító láb. Ezzel szemben konstruktív művészi formák : a stilusdiktálta arányok, a cuppa, nodus és talp struktív elemei. Dekoratívok : az ezeknek alárendelt ornamentális elemek.

Az alábbiakban nagy vonalakban ismertetjük azt a szerves fejlődést, amelyben a kehely szerkezeti és diszítő elemei kezdetlől fogva napjainkig végigmentek, különös tekintettel a fényesmultú magyar ötvösségre, mely a liturgikus szerelvényekben mutatja be legszebb alkotásait s a pompás, nevezetes kelyhek hosszú sorát hozta létre.

Az ókeresztény kehely.

Az ókeresztény kehelyről fönmaradt emlékek hiányában keveset mondhatunk. Kora az utolsó vacsora estéjétől a román stílus kezdetéig tart. Az első kehely természetesen az utolsó vacsora kelyhe volt, amely fölött először hangzottak el a legszentebb ajkáról az átváltoztatás igéi. Ennek formája a találgatások, későbbi sorsa pedig a legendák homályába vész, megteremtven Wolfram von Eschenbach lantján a szent Grál époszát, a Parsifalt.

Az ókeresztény kehely ősfarmájáról a katakombákban talált falfestmények tájékoztatnak minket. Alakja a római poculuméból fejlődött, amely talpból, cuppából és a kettő összekötő nodusból állott és megfordítva is használható volt. Gyakran két fülel is ellátták a később vázaalakot öltött kelyhet, amely szokás még a román stílus idején is fönntartotta magát. Anyaga a legkülönbözőbb. Voltak üveg-, agyag-, fa-, szaru-, elefántcsont-, onyx-, sardonyx-ból, valamint nemes és nem nemes fémekből készült kelyhek. A tiburi zsinat tiltja meg 811-ben a nem nemes fémekből készült kelyheknek használatát anyaguk törékenysége, lucakossága és méltatlan volta miatt. Diszítése drágakövekkel, vésett figurális ábrázolásokkal (calices imaginati), vagy csupán az adományozó ajánlását tartalmazó kegyes fölrattal történt (calices litterati).

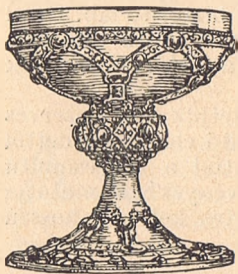
Ókeresztény
kehely. Tusziló
kehely.
Kremsmünster.
VIII. század.

Hazánk területén a soproni, avarkori Cumpauld-kelyhet könyvelhetjük el e korszakba.

A román kehely.

(1000—1300.)

A román stílusban a Dél művészete megtermékenyíti az Északét; annak antik elemeit fölszívja ennek nyers, kifejező formavilága. Az ókeresztény bazilika helyébe lép a román székesegyház, a római poculum helyébe a román kehely. Ennek jellegét ugyanazok a tényezők határozzák meg, mint általában a román stílusét: a félkör szerkesztésbeli következményei, a vízirányos hangsúlyozása és az ezekkel kapcsolatos nyomott arányok. A peremnélküli vagy alacsonyperemű, tölcseralakú láb ívben emelkedő kontúrja, a kissé széjjelhúzott, félgömbalakú cuppa és a lábat a cuppával összekötő gömbalakú nodus az egésznek bizonyos zömök külsőt ad.

Román kehely. Reims, Saint-Rémi templom. XII. század.

Románkori str-kehely. Kalocsa. XI. század.

A cuppát néha fülekkel látják el (Wilteni kehely). Ismert technikák: az öntés, trébelés, vésés, zománc. Diszítésük sokféle. A foglalt ékkövet, gyöngyöt északon és délen egyaránt használják. Ott a gránátrekeszes ötvösművészet, itt pedig a bizanci anyagpompa hagyatéka. A szimbolikus és epikai jellegű képes ábrázolásokat az ókeresztény ikonográfiából, a kitöltő diszitményeket pedig a nemzeti ornamentikából merítik.

Ha a fennmaradt románstílusú kelyhek száma általában csekély is, mégis Olasz-, Francia-, Német-, Spanyolország és Ausztria meg tudta menteni a mult néhány művészi értékét. Magyarországnak e korból mindössze három sirkelyhe menekült meg a pusztulástól. Pedig voltak románstílusú kelyheink. Tudjuk, hogy egyházaink felszereléséről a király gondoskodott s hogy ezek között szép számmal voltak kelyhek is, okleveleink hitelesen bizonyítják. Csak egyet említünk, a IV. Lászlótól, 1276-ból eredő veszprémi apátság megerősítő levelének vonatkozó sorait: «videlicet quindecim calices, de auro, ornati gemmis et lapidibus pretiosis, sexaginta marcas continentes; viginti calices argentei...» etc. E szűkszavú, leltárszerű felsorolások is bizonyítékot szolgáltatnak amellet, hogy királyaink bőkezűsége folytán apátsági templomainkban szép számmal volt képviselve a gazdagabb diszítésű román kehely is.

A kehely a román korszak elején a térítő papok nemzetisége

szerint bizanticizáló, északolasz, német és francia importcikk lehetett Magyarországon, melynek ötvössége már a későbbi Árpádok alatt életre ébredt, hogy aztán olyan nagyjelentőségű művészeti ággá fejlődjék.

A gótikus kehely.

Átmeneti stílus (1300–1400.)

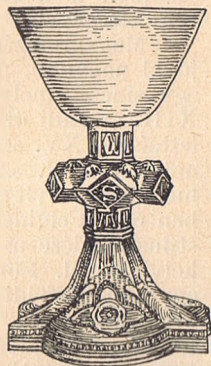
Az az új stílusáramlat, amely a XII. század végén Franciaország építészetében buggyan elő és csakhamar útat tör magának Német-, Angol-, Spanyol-, Olaszország és hazánk művészetébe, stílusbölcseit kiterjeszti a szobrászatra, festészetre és az iparművészetekre is. Amint a gótikus katedrális égbeszökkenő pillérkötegei magukkal sodorják az oltár architektúráját és plasztikáját és azzal egy egységes intericurben olvadnak össze: az oltár kelyhe ugyanazt a szellemet tükrözteti vissza, mint az architektúra és plasztika.

A középkor mély vallásosságának hősi magasbátörése azonban nem kapta kézben azokat a formákat, melyekben oly csodálatos módon fejezte ki magát. E kifejező formák keresése jellemzi a gótikának azt a korszakát, melyet az átmeneti stílus korának nevezünk.

Az építészet formakereső bizonytalansága és tapogatódása az átmeneti korszak kelyheire is jellemző. A magassági méret általában megnövekszik. A talp kezdetben megtartja a román kehelyre jellemző köralakját, melyre különösen Spa-

Átmeneti gótikus kehely. Budavári kor. főtemplom. XIV. század.

Átmeneti gótkehely. Felsőszatók. XIV. század.

nyol- és Németországban találunk példákat (sigmaringeni kehely), de függőleges élpántot kap. Később karélyossá válik; a karélyok a francia kelyheken homorúak (montpellieri kehely), az olaszokon idegesen szaggatottak (luccai, bargai kehely), de előfordul a karélyoknak szögletekkel való kombinációja is. A talp felső részének és a lábnak jellemző diszítése a figurális vésésű medaillon, melyet gyakran áttetsző zománc borít és a vésett virágornamentika. De gyakran egészen hiányzik a diszítés.

A szár hengeres vagy polygon, zománcos hetű-, virág- és figurális véséssel.

Szembeszökő az a változás, melyet a noduson látunk. Az eddigi gömbnodus eltűnik, illetőleg teljesen összelapul és küllőszerűen ágazik ki belőle a négyzetes-, rombusz-, kör- és karélyosmetszetű hat rotulus (küllő), melyeknek végét zománcozott betűk, vésett virágok vagy ékkövek díszítik.

A legtöbbször sima, ritkán vésett tölcésrszerű cuppa jelzi leginkább az új stílust: keresztmetszete fordított csúcsívet mutat, szemben az eddigi félkörös tendenciával, mely ha még megvan — főleg a német és spanyol kelyheken — a multnak az öröksége.

Az átmeneti stílusú kehely, melyen a nemzeti jelleg már kezd kibontakozni, a külföldön a XIII. században már érlelődik, de csak a XIV. században lesz önálló jellegű. Ez a stílus annyira karakterisztikus és annyira visszaadja a gótika szellemét, hogy szinte probléma, miért nem ebben a formájában állandósult a gótikus kehely, mely különösen díszítésének egyszerű tartózkodásával hat, szemben a későbbi gótkelyhek ornamentikájának gyakori túltömöttségével.

Magyarországon az átmeneti stílust képviselő kelyhek száma jóval nagyobb, mint a román stílus emlékeié. Közöttük azonban egy sincs, amelyet évszámmal el tudnánk látni. Mivel azonban XIII. századi ötvösségünk nem vall ily szám- és minőségbeli fejlettségre, XV. századi kelyheink pedig már más karaktert mutatnak: a XIV. századba helyezük őket. Magyarországi eredetük mellett bizonyít az a tény is, hogy lelőhelyük nagyobb részben Erdélyben és a Felvidéken, tehát ötvösségünk főhelyein van. Kelyheink stílusfejlődése az átmeneti stílus korában párhuzamos a külföldi kelyhekével. Fönmaradt emlékeink alig különböznek a velük egykorú külföldi kelyhektől és voltaképp csak a következő század, ötvösművészetünk fénykora, volt az, amely asszimilálva az idegen művészetek befolyását, egy erőteljes, önálló magyarországi kehelytípust teremtett.

Bár csekély számban fönmaradt átmeneti kelyheink nem nyujtanak kellő alapot arra, hogy azokat iskolaszerűen csoportosíthassuk, mégis úgy tetszik, hogy Erdélynek és a Felvidéknek e korból fönmaradt kelyhei többé-kevésbé elválaszthatók egymástól. A Felvidék fölépítésében és részleteiben finom művészi érzékre valló emlékei (topporci) szemben Erdély darabos, nem mindig művészi formakézelésű kelyheivel (nagyselyki, szakadái) mintha már előre jeleznék XV. századi ötvösségünk eme két irányát.

Korai gótikus kelyheink díszítő technikái kibővülnek. Használták az öntést, trébelést, medailonokat, ráforrasztott levél- és lemezdiszitményeket, ékköveknek a rotulusokba való foglalását és azonkívül kétféle zománcnemet. Az egyiket főleg a fölíratos szár mezőiben és a virágrotuluson találjuk. Szemben ezzel az át nem látszó zománc technikával, a másik sienai eredetű zománcnemet

lapos reliefeken alkalmazták olyképen, hogy a relief magasabb vagy alacsonyabb részeinek a rajta alkalmazott áttetsző zománc által (márpodi) sajátos árnyalatot adnak. Ez a technika a XIV. században jutott el hozzánk Olaszországból, amelynek kelyhein általános használatnak örvendett a században.

Az átmeneti kelyhek alakos ábrázolásai technikájuk alapján kétfélék: a kehely lábára ráforrasztott köralakú, ovális vagy pajzsalakú vésett és trébelt medaillonok és magának a kehelynek a felületén alkalmazott vésett képek. Ez utóbbiaknak azonban nagyrészt csak térkitöltő szerepük van az egyes medaillonok között. Az ábrázolások anyagát a középkor skolasztikus, szimboliztikus tárgyköréből merítik az ötvösök, akiket a formaszépségnél jobban érdekel a vallási mélység és a kifejező erő. A medaillonokon bibliai jelenetek, Krisztusnak, az evangélistáknak és a szenteknek valóságos, vagy szimboliztikus képei láthatók. Ezeknek közeit griffek és a gótika egyéb fantasztikus állatai töltik ki, sőt a bizanci művészet hagyományaként megtaláljuk a hieratikus áldó isteni kezét is. (F'elbár.)

Érett gótika.

(1400—1500.)

A XIV. és XV. század kelyhei között igen lényeges alaki és díszítésbeli eltéréseket látunk. Szemben az átmeneti stílus zömök arányaival, következetlenségeivel és a síkdiszitmény kizárólagosságával: az érett gótikus kehely méretei megnyúlnak, a stílusbeli egység uralkodik és a díszítő technikának páratlan változatossága fejlődik ki. A cuppa elhagyja a tölcseralakot, megnyúlik, alul legömbölyödik, pereme kissé kihajlik s ezáltal virágkehelyalakot nyer. Kialakul a legkülönbözőbb technikájú kosár, amely a cuppa háromnegyedrészt borítja és amelyet fölül levél- vagy virágpárta koszorúz. A talp osztását követő szárrészek között a nodus változatos formákat mutat. A régies lapos, rotulusos nodus mellett gyakori a cikkelyes, pánt- és virágotrotulusos almanodus, valamint a kápolnás nodus, amelynél a két szárrész a talp tagolásának megfelelően 6—8 fülkés gótikus architektura illeszkedik, amely az építéssel együtt fejlődik. A talp legtöbbször karélyos. A talp pereme a XIV. századtól nőttön-nő és tagolásában gazdagodik. A cuppa, nodus és a talp díszítési módja legtöbbször különbözik egymástól.

Ez a magyar kehely történetének fénykora, melyet az emlékek számbeli megsokasodása mellett a művészi kifejezőmódok (technikák) gazdag változatossága, önálló jellege és a remekműszámba menő kelyhek sokasága jellemez. Érdekes, hogy ez a föllendülés nincs szorosabb kapcsolatban a Mátyás-féle olasz renesszánszal, mert a kehely függetlenül magát tőle, ragaszkodott régi gótikus

Gyöngyös filigrános gótikus kehely. Budavári kor. főtemplom. XV. sz.

formáihoz. Gátat vetett az olasz reneszánsz érvényesülésének e kor kelyhein a magyar ötvösség egyre növekvő egyéni jellege is.

A mi gótikus kelyheink ugyanis olyan kivételes önállóságot mutatnak e században, mint soha máskor. Tanulságos kelyheinket a velünk szomszédos német ötvösség e korból fennmaradt kelyheivel összevetni. Első, ami szembetűnő, hogy a mi kelyheink nagyobb méretűek. Kelyheink átlagos magassága 22—25 cm, a németeké átlag 20. A talp nálunk mindig a hatkarélyos beosztást mutatja és ez a szár tagolásában mindig következetesen van keresztülvive: ott gyakori a körtalp, amely nagyobb és elterülőbb, mint a mi kehelytalpaink. Jellemző XV. századbeli kelyheinkre a gömb felé hajló nodus szeretete. Még szembetűnőbb a különbség a disztítés terén. Amily jellemző a mi kelyheinkre a gazdag kosárképzés

és az egész kelyhet beborító dekoráció, annyira egyszerűek, szinte sivarak a német kelyhek, melyeknek leggyakoribb disztítése a mérmű, míg a mieink a növénymintákat kedvelik.

Érett gótikus kelyheink disztítésére ötvöseink a következő technikákat használták: 1. vésés, 2. ráforrasztott plasztikai disztítmények, 3. gyöngyös filigrán, 4. hólyagos disztítmény, 5. sodrony-zománc, 6. kombinált technikák. Ezek között különös jelentőségű a sodrony-zománc.

A XV. század elején hazai ötvösműhelyeink körében egy olyan sajátos disztító eljárás lép föl, amely minden más technikától különbözik és nálunk olyan általános népszerűségre tesz szert, mint sehol más ország ötvösségében. Ez a disztító eljárás a sodrony zománc, amelynek kora egyszersmind a magyar ötvösség fénykorát is jelzi. A sodrony-zománc a rekeszes zománc egy faja. Csakhogy itt a zománcos rekeszek falait nem egyszerű síma lemezek, hanem a filigránra emlékeztető finom, sodrott drótok képezik. A másik különbség, hogy a sodrony-zománcnál a rekeszek falait nem csiszolják le, ezek nem csupán körvonalául szolgálnak a képnek, hanem önálló jelentőségűek, a domborúan kiemelkedő sodrony maga a rajz, az előállítás, míg a színes anyag, mely körülveszi csupán a rajz élénkítő háttérét adja. Összehasonlítva a két zománcnemet, a rekeszes zománcot a mozaikhoz, a sodrony-zománcot pedig inkább a himzéshez hasonlították.

Hólyagos gótikus kehely. Brassó. XV. sz.

Valószínű, hogy hazánk a sodronyzománcot Itáliából kapta, bár ez a kérdés véglegesen még nincs tisztázva. Bárhonnán kaptuk is a sodronyzománcot, az az egy tény, hogy a magyar ötvös művészete öntött lelket a holt technikába és a magyar műhelyek tették jelentőssé a rekeszszománcnak ezt az ágát, mely legszebb virágait épen a kelyheken teremtette.

A diszitőmotívumok kizárólag növényijellegűek: virág, levél, inda, kacs, néha gyümölcs. És pedig abban a megfogalmazásban, ahogy azt a magyar ember szereti, oltárterítőjére, vánkosára, szűrjére limczteti, kapufájára faragja. E népművészeti elem fontos. Színei két skálába oszthatók. Az első, ugynevezett «meleg» skála színei: a vörös, fehér, zöld, kék, viola, barna és fekete a XV. századra jellemzők. A második vagy «hideg» skála színei: a fehér, zöld, kék, viola s ritkán a sárga a XVI. században használatosak. A sárga szín lép föl a legkésőbb a XVI. század közepe táján, a sodronyzománcotechnika hanyatlása idején. Bár általánosítani nem lehet, mégis úgy tetszik, hogy a meleg skála inkább a Felvidékre és Nyugatmagyarországra, a hideg pedig Erdélyre jellemző.

A diszitések rajza szerint megkülönböztetünk egy keleti, egy északi és egy nyugati iskolát, melyek közül az elsőt bizonyos fantáziabeli szegénység, egyhangúság (Rong-kehely), a másodikat a szimmetria uralma (barsszentkereszti kehely), a harmadikat pedig a fantázia gazdagsága és a lendületes, csavarodó indamotívum jellemez. (Pethe László kelyhe.)

Az ötvösmesterek vándorlása csakhamar megismerteti a magyar sodronyzománcot a külfölddel is, főleg Lengyel- és Németországgal, mely országok több kelyhén világosan fölismerhető a bevándorolt magyar, vagy a Magyarországon tanult külföldi ötvös kezemunkája.

Sodronyzománcos gótikus kehely.
Esztergom. XV. sz.

(Gnesen, Krakó, Tarnow, Aachen, Ebenfurt, Grosslobming (Stiria), Klosterneuburg, Prága.)

A Suky kehely. Esztergom. XV. sz.

Az érett gótikus kelyhek ábrázolási kétfélék: alakok és jelenetek. Az előbbiek teljes (bártfai Skultéty-kehely) vagy csak félalakot ábrázolnak. Ezek a hieratikus, vallási alakok a középkor eszmevilágából születtek és a német gótika vonalendületén épültek föl. Az ábrázolt szentek — érdekes, magyar ritkán akad közöttük — mindig összefüggésben vannak az adományozóval vagy a megajándékozott egyházzal. (Poprádi kehely.) A jelenetes képek a biblia és a szentek életének egyes jeleneit örökítik meg. Angyali üdvözlés, három királyok imádása, keresztrefeszítés: mind olyan földadat, amelynek egy kis medailonba való foglalása mint térkitöltő probléma is nagy művészi készséget követel meg az ötvöstől.

Érett gótikus kelyheink mestereiről semmivel sem tudunk többet, mint az előző századairól. Ez annál

csodálatosabb, mivel ötvöscéheink XV. századi fejlettsége és a sok remekműszániba menő kehely föltételezné, hogy az önérzetes művész szignálja alkotását. Hogy ez nem történt meg, azt annak kell tulaj-

donítani, hogy az ötvös vagy a rendelő egyház, illetve magánszemély talán a kehely rendeltetéséhez nem méltó, földi hiúságnak tartotta volna a szignálást, vagy pedig azért maradt el, mivel a művész ezeknek a kehely-remeknek előállítására való nemes fényanyagot a megrendelőtől kapta, aki megbízott benne s így fölöslegessé vált, hogy a szokásos jegyekkel hitelesítsék a már elkészült művet.

Többet mondanak XV. századi kelyheink donátoraikról, akiknek buzgóságát leggyakrabban címerükkel, ajánló mondásba foglalt nevükkel vagy csupán egyszerűen a névvel örökítette meg az ötvös. E donátorok sorában a legkülönbélebb társadalmi osztályokkal találkozunk. (Corvin-, Bakács-, Kanizsai-kehely, Suky erdélyi nemes, Skultéty plébános, Márton polgár kelyhe.)

Az érett gótika gazdag virágpompájú kelyhein mellérendelt szerep jut az egykor kedvelt vésett föliratoknak, amelyek a kosár pártája alatt sávon, illetve az élpánton olvashatók. A gótika két betűtípusát, a majuszkulát és a minuszkulát, a XV. századra jellemzően vegyesen használják. Tárgyuk a donátor neve, ajánlása és gyakran költői szépségű himnikus röpmák. (Suky-kehely.)

Lehetetlen, hogy érett gótikus kelyheink sorából bővebb ismeretetés céljából ki ne emeljük azt a kelyhet, amelyet művészi koncepciójánál, disztítésének gazdagságánál fogva minden idők és nemzetek hasonló alkotásai között vezetőszerep illeti meg. Ez a kehely, a magyar ötvösművészet büszkesége: a Suky-kehely, melyet az esztergomi székesegyház kincstárában őriznek. Ezen a kelyhen a sodronyzománc és a vésési technikán kívül a figurális szobrászati disztítés is hatalmas szerephez jut, mintha csak alkotója rápazarolta volna mindazt, amit egy-egy technika tökéletességének nevezhetünk.

Mesterét nem ismerjük, de hihetőleg erdélyi ötvös volt, akinek oeuvre-jét nem tudjuk kibővíteni, mivel nem ismerünk kelyheket, melyek a Suky-kehellyel kapcsolatba hozhatók lennének.

Az aranyozott ezüstkehely kosarának finomművű pártakoszorúja alatt ezt a donációt olvassuk: «Calicem istum fecit fieri Benedictus de Suk, nobilis Transsylvanus, per ipsumque huic Ecclesiae condonatus». A kosarat magát hat bibliai tárgyú tagolt keretes medaillon disztiti. (Angyali üdvözlés, három királyok imádása, Mária a kis Jézussal, Krisztus a keresztfán, siratás, Krisztus a koporsóban angyalok között.) A medaillonok közeit sodronyzománcos egyszerű virágmotívumok töltik ki, úgyszintén a kosár alját is.

A hatoldalú szárrészek gótikus architektúrája fülkéké alakultak, melyekben szentek szobrocskái állnak. Az őv helyén ehhez hasonló architektúrát látunk.

A kehely legérdekesebb része azonban a nodus, amely itt tulajdonképpen a pánt- és a kápolnás nodus összetételéből keletkezett

olyképen, hogy a zománcos és plasztikus virágokkal ékesített hat noduspánt közeit a kápolnanodus fülkéi töltik ki, melyben szentek szobrocskái vannak.

A talp rácsszerűen áttört peremének felső részén ezt a minusz-kulás fölíratot olvassuk: «ave vas clementiae, scrinium dulcoris, Sacramentum gratiae, pabulum amoris. In quo sunt deliciae coeli». A hatkarélyú talp szögleteiben a száron látott fülkék szinte gótikus házikókká nőnek, apró szobrocskákkal. A talppánt inda- és szőlőszerű gyümölcsdísszel van áttörve. A talp hat ovális, de felül csúcsban végződő, keretelt mezején ötszirmú virágokból álló ornamentikát látunk, de az egyik mezőn csillagokkal behintett, zöld zománczott alapon donátori címer pótolja a sodronyzománcot. A talpmezők csúcsos végénél keletkezett ötszögű mezőket ugyancsak sodronyzománcos virágok ékesítik.

Alkotójának fantáziagazdagsága, a technikák keverésének módjában megnyilatkozó művészi számítása és kezűgyessége révén a Suky-kehely annyira magában áll, hogy teljesen meddő volna analógiát keresni rá. Csak azt sajnálhatjuk, hogy kehelytörténetünk eme legkiválóbb emléke alkotójának neve és működése az ismeretlenség homályába vész.

Késő gótika és renesszánsz.

(1500—1650.)

A XVI. században a renesszánsz fénykorát éli, a század végén már a barokk bontogatja szárnyait, hogy a XVII. században teljes erejében lépjen föl.

Érdekes figyelemmel kísérni a kelyheken azt a kölcsönhatást, melyet az északi gótika és a déli renesszánsz egymásra gyakorolt. Míg a déli népek kelyhe nagyjában megalkuvás nélkül vette magára a korai gótika formáit, addig az északi országoké általában bizonyos passzivitást mutat a renesszánszal szemben és századokon át ragaszkodik a hagyomány által megszentelt formáihoz. Megmarad gótikusnak, vagy ha át is vesz renesszánsz-elemeket, struktív újítást nem hoz.

Tiszta renesszánsz kelyhekkel csupán az olasz ötvösségben találkozzunk (peruggiai Maria Annunziata kelyhe) vagy ott, ahova az a

Renaissance
(Forgách)-
kehely. XVI. sz.

Gótikus renaissance
kevert díszítési ke-
hely. XVI. sz.

maga eredeti tisztaságában kihatott (Franciaország). A kehely itt — szemben az északi országokkal — külön renesszánsz architekturát teremt magának oly módon, hogy a nodust és a szár-részeket egy taggá foglalva, 6—8 oldalú fülkekel, oszlopokkal és pilaszterekkel tagoltpillért formál belőle, mely a cuppa alátámasztására szolgál. Diszítő motívumokul virág- és gyümölcs-füzérek, pajzsok, szárnyas angyalfők, puttók, delfinek szolgálnak.

A német művészet befolyásának kell tulajdonítanunk, hogy mi azon népek csoportjához tartozunk, amelyeknek kelyhei az olasz renesszánszal szemben bizonyos passzivitást tanusítottak. Kelyheinknél épen ezért nem is beszélhetünk tiszta renesszánszról, hanem csupán egy gót-renesszánsz keverékstílusról, amely megmarad dekoratív jellegűnek. (Szelepcényi-, Forgách-kehely.)

Késő gótikus kelyhcink szerkezeti részeik beosztásában és formai megoldásában hívek maradnak a multhoz és tulajdonképen csak a diszitmények terén hoznak újítást. Mert bár ötvöseink most is nagy szeretettel alkalmazták a fénykor diszítési módjait, mégis a késő gótikára legjellemzőbbek azok a kelyhek, melyek lombdiszítéssel vannak borítva. Ez nem a renesszánsz szülötte, mint mondják, hanem a késő gótika hű kifejezőmódja, mely festőiségével, nyugtalanságával mindenél jobban fejezi ki a késői stílusok eme sajátságait. A renesszánsznak ez csupán kapóra jött a maga természetmegfigyelésével és fölszabadultságával és — ez már renesszánszszellem — az ágak, levelek közé alig láthatóan gyakran csen be világias jeleneteket, figurális ábrázolásokat.

Ha a gótikus kelyhek diszítési módjait az egyes századokban figyelemmel kísérjük, akkor a fejlődésben bizonyos fokozatokat veszünk észre, ami a diszítés fokozódó plaszticitásában nyilvánul meg. A XIV. század átmeneti stílusa a síkdiszítést, a vést alkalmazza, mikor is magának a kehelynek az anyagából, felületéből kerül ki az ékítmény. A XV. század azáltal, hogy idegen anyagból (sodronyománc, gyöngyösfiligrán) való ornamentumokat visz a kehely felületére, már egy lépést tesz a plasztikusság felé. Sőt — mint említettük — a század végén lép föl az a diszítő eljárás, amely

*Késői gótikus kehely. Medgyes.
XVI. sz.*

már bizonyos természetutánzással fémlemezekből kivágott, virág módjára alakított diszítványokat alkalmaz a kehely egyes részein. Ennek előzménye a talpon régebben alkalmazott saroklével és virágrotulus.

A XVI. században a plaszticitás eléri tetőfokát, igazolva a stílusfejlődés törvényét, amely szerint a késői stílusokban a vonal-szerűség helyébe a festőiség lép. Analóg jelenséget tapasztalunk a késői gótika idején a művészetek egyéb ágaiban is, amikor az építészet a részletekbe megy, erős árnyékhatásokat keres a monumentalitás rovására (kölni dóm), vagy amikor a kőfaragó vésője tulipán módjára és azt minden részletében utánözva alakítja a szószéket (Freiberg).

A késői gótikus kelyhen hasonló 'festőiséget' látunk. Az ötvös a kelyhen vagy annak egyes részein a naturalisztikus lombdiszítés bújá gazdagságát önti szét, melynek ágas-bogas gallyai és levelei többé nincsenek tekintettel az architektúrára, azt teljesen elfödik és élük a maguk külön üde növényi életüket.

E diszítési mód mellett azonban gyakori a gyöngyösfiligrán, vésés, sodronyzománc s a kor ékszerkultuszára jellemzően a drágakövek és gyöngyök használata is.

Barokk kehely. Poprád. XVII. sz.

A barokk kehely.

(1650—1850.)

A barokk utórezgése a játszi, néha szertelen rokokó és a lehiggadt copf. E stílusirányzatok hatása alatt keletkezett kelyheket együtt ismertetjük, hiszen egy tőről fakadnak, szakítást jelentenek a gótikával és egyformán ötvösművészetünknek egy hanyatló, idegen hatásoknak kiszolgáltatott korára jellemzők.

A stílusoknak az a küzdelme, amely a XVI. században és a XVII. század első felében a kelyheken végbement, igen érdekes credményre vezetett. Sem a gótika, sem a reneszánsz nem tudott kizárólagos uralomra szert tenni, mert míg az előbbi a szerkezeti részekben maradt hű magához, addig az utóbbi diszítő elemeivel szerzett magának jogokat. És a két stílusnak ebben a harcában egy harmadik, a barokk, diadalmaskodott, amely már a teljes frontáttörést jelenti a gótika sokszázados uralmával szemben.

A barokk már nem elégszik meg azzal, hogy diszítványait a kehely régi testére szabja, hanem újjáalakul fölépítésében is.

A szerkezeti újítások között időrendben első helyen áll az új nodusképzés. A golyó-, körte-, váza-, majd a rokokó csigaszerű, festői, asszimmetrikus nodusa, végül a copf visszahatásának szimmet-

riája jelölik meg azokat a fázisokat, melyekben a barokk nodus keresztülment.

A második szerkezeti változtatást a talpon látjuk. Bár a régi talpalakításnak nyomai (karély, pánt, perem) még hosszú ideig meglátszanak, mégis ezek a részek is az új stílus szellemében átalakulnak, amennyiben a gótika régi szögletessége és tiszta kontúrjai helyébe a barokk dagadó, festői, később a rokokó idején hullámos, habszerű formák lépnek, melyek a copfban lehiggadnak.

A cuppának a renesszánsz idején szokásos kihajló peremű, harangszerű formája állandósul. A cuppakosár megszűnik szerkezeti elem lenni azáltal, hogy pártáját elveszti, maga a kosár pedig inkább akarja díszíteni, mint tartani a cuppát.

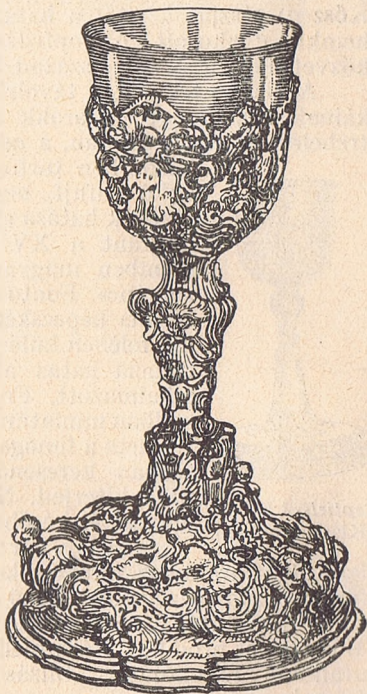
A szár és öv továbbra is használatban marad. Az előbbi többnyire hengeres, az utóbbi párkányszerű, építészeti jellegű.

A díszítmények terén a gótika nyugtalan, stilizált virág- és levél-oramentumai helyébe a természet hű megfigyeléséről tanuskodó virágok, gyümölcsök, patetikus hajlású levelek és levélkötetek; figurális reliefek, angyalok és mythikus szörnyek, majd a rokokóban kagylók, csigák, voluták, pajzsok lépnek, melyek a copfban leegyszerűsödnek.

Barokk elemekkel a XVII. század ötvenes éveiben találkozunk először a magyar kelyheken, hogy egy század múlva átadják helyüket a rokokónak. A copfízlés már a 60—70-es évek idején megjelenik, de csak a 80-as években állandósul ez az új, etikai értékeket hirdető stílus kelyheinken. Uralma mintegy 1850-ig tart.

Barokk, rokokó és copf kelyheink idegen hatások alatt kószulnek.

Az a hanyatlás, amely a barokkötvösségünket jellemzi, kelyheinkre is kihat. Ennek a hanyatlásnak magva az a szolgáltság, mellyel ötvöseink a külföldi mintákat követik, utánozzák,

Rokokó ehely. Sopron. XVIII. sz.

olykor valósággal másolják. A XVIII. század közepéig a német mustrakönyvek szolgáltatták a barokkot. Németország szerepét később Bécs veszi át.

Bécs ötvösei már a XVII. század második felében szerepelnek kelyheikkel a Felvidéken, míg a rokokó idején általános lesz Bécs befolyása, részint az eredeti bécsi kelyhek révén, melyeknek pompás emlékeit találjuk a nyugatmagyarországi városokban (Sopron, Kőszeg) részint azáltal a hatás által, melyet hazai rokokó kelyheinkre gyakorolt. A copfizlés rokokóellenes reakcióját is Bécs közvetítette a XVIII. század 80-as éveiben.

A diszitő technikák távolról sem érik el az előző korok technikáinak sokféleségét. Barokk kelyheinknek fődiszitési módja a trébelés, amely a cuppán, a noduson és a talpon nyilatkozik meg,

Copfizlésű kelyhe.
Kiscsűr. 1805.

kezdetben tartózkodó plaszticitással, később a rokokó fölfujt, bugyborékoló formáiban. Bécs ötvöségének hatása alatt alkalmazták ötvöseink az ezüst-filigránt a XVII. század második felében. Ezzel szemben magyar specialitás az úgynevezett «erdélyi zománc». Fontosabbak ezeknél azok a «tűzben picturált» képecskék, melyeket a XVIII. század második felében különösen jeles ötvösünk, Szilasy János, francia hatás alatt a kelyhek cuppáján és lábán alkalmazott. Franciaországban a XVI—XVII. században miniatűröket, medaillonokat készítettek vele. Eredete a limogesi (második fajta) festett zománczásban keresendő. Divatja csakhamar egész Európára kiterjed. Nálunk először Selmezbányán alkalmazták és később Szilasy lett a legnagyobb mestere.

Szilasy, bár a rokokó korában él, művészete közelebb áll a barokkhoz, mint a rokokóhoz. Mintegy húsz kelyhe maradt fenn Magyarország különböző helyein. Tevékenysége a kelyheken kívül úrmutatók, cibóriumok és kereszték készítésében merült ki. Művészetét produktivitása mellett az önállóság jellemzi, amely Bécs uralkodó rokokójának túlzásaitól függetleníteni tudta műveit. Főereje művészetének ezenkívül az a kompozíció — és rajzbeli tudás — amely munkáin elhelyezett miniatűrjeit jellemzi. Ezeken a kerek vagy ovális keretbe foglalt képecskéken, melyeknek technikáját állítólag Selmezbányán tanulta, csodálatos virtuozitással fél és egész alakokat, sőt mozgalmas jeleneteket ábrázolt fehér alapon tompa színezéssel, melynek uralkodó tónusa a vöröses színnáryalat. Ezzel szemben fantáziája nem nagy, művei annyira hasonlók egymáshoz, hogy aki egyet ismer közülük, a többit is egész bizonyossággal megállapíthatja.

Megemlítjük végül Szentpétery József nagy nevét, aki csodálatos relieftechnikáját kelyheken is alkalmazta.

A modern kehely.

(1850-től napjainkig.)

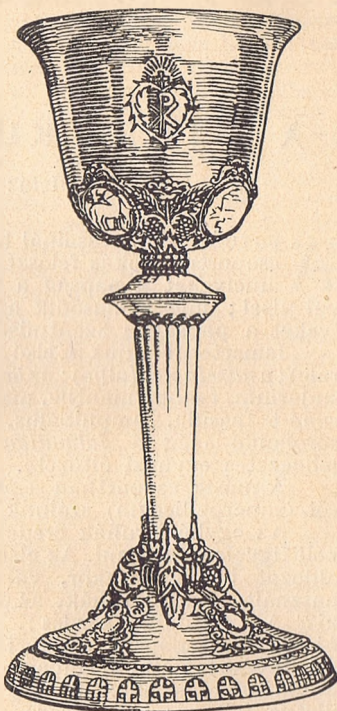
A modern iparművészeti törekvések a kehelynek évezredek hagyományoktól megszentelt formáit sem hagyták érintetlenül. Sokszor nagyon is kíméletlenül és kegyetlenül kikezdték. Pedig ha van oly területe az egyházművészeteknek, amely a hagyomány álhíttatos tiszteltére utal, úgy ez az Újszövetség misztériuma,

Megváltónk vérének kelyhe az. A profanizáló forma és ornamentika itt egyenértékű a tagadással. Nem egy helyben taposó maradiságra, hanem olyan modern magyar ötvösökre van e téren szükség, akik a mult tanulságain nevelődve, nagymultú hazai ötvösségünk bőséges formakészletén és technikáinak gazdagságán okulva, készítenek modern kelyheket.

A mult század második felében, főként Simor primás és Ipolyi püspök öszlönzésére és megrendelésére megindult a régi magyar egyházi ötvösség felujítása s ez a törekvés, a régi formakincsből merítő sok szép kelyhet hozott létre.

Mai egyházi iparművészeink új, modern formákkal kísérleteznek, ezeket azonban dícséretesen és sikeresen egyeztetik össze a liturgikus követelményekkel, a hagyományos alapidommal és a magyaros ornamentikával.

A Nádler Róbert, Tóth Gyula, Kiss Géza és a külföldön is méltán babérral övezett Meyer-Megyer Antal stb. kelyhei vetekszenek a régi magyar ötvösség remekeivel.

Modern kehely. Meyer-Megyer Antal terve szerint.